

Van Wad tot Woud; Nieuws uit de Friese natuur

Merel Zweemer

In deze rubriek stellen we u op de hoogte van de laatste nieuwtjes op het gebied van de natuur in Fryslân. Wij hebben enkele van de opmerkelijkste waarnemingen eruit gelicht en voorzien van nadere informatie. Met bijdragen van onder andere Paul van Eik, Gertie Papenburg, Hinko Talsma, Johan Krol, Meino Zondervan, Harrie Bosma, Henri Zomer, Teddy Dolstra en Peter de Boer. Heeft u in Fryslân een mooie ontdekking gedaan waarvan u anderen op de hoogte wilt stellen of wilt u een oproep tot medewerking voor een leuk onderzoek plaatsen? Dat kan. Stuur uw waarnemingen of mededelingen dan door naar mzweemer@gmail.com.

Bijzondere overwintelaar

Op 3 februari 2016 ontdekte Jack de Jong een Dwerggors (*Emberiza pusilla*) in het Wijnjeterperschar (figuur 1). Dwerggorzen zijn in Nederland zeldzame, maar jaarlijks aan te treffen dwaalgasten. De soort broedt in de taiga in Noordoost-Europa en Siberië en overwintert in het noorden van Zuidoost-Azië. Voor Nederland zijn van de Dwerggors slechts enkele gevallen van overwinteren bekend uit Noord- en Zuid-Holland. De aanwezigheid van deze vogel in het Wijnjeterperschar (halverwege de maand maart nog steeds aanwezig) suggereert dat het hierbij ook om een overwintelaar gaat. Het betreft hier dan het eerste gedocumenteerde geval voor Fryslân.

Bloeiendeplantentelling FLORON

FLORON heeft voor de tweede keer de eindejaarsplantenjacht georganiseerd. Vier personen, te weten Simon-Kees Aardema, Jitske Hibma, Henk Jansen en Gertie Papenburg, zijn op een regenachtige zaterdag 2 januari in de Drogehamstermieden op zoek gegaan naar bloeiende planten. Gekozen werd voor deze locatie, omdat dit een van de botanisch meest markante gebieden van Fryslân is, een 'zeggenparadijs' beheerd door Staatsbosbeheer. Er werden onder andere exemplaren Moeraskartelblad (*Pedicularis palustris*) gevonden, maar de bloem-

knoppen waren nog maar zo pril aanwezig dat het beslist geen bloei genoemd kon worden. Ook troffen zij exemplaren Slanke vrouwenmantel (*Alchemilla micans*) aan, maar die hadden zelfs nog geen knoppen. Overigens is landelijk nergens anders bloeiend Moeraskartelblad gevonden en maar één keer een bloeiende vrouwenmantelsoort, namelijk Fraaie vrouwenmantel (*Alchemilla mollis*), een tuinplant die op ruime schaal verwildert. Een erg leuke vondst was Zwarte zegge (*Carex nigra*), die landelijk nog één keer aangetroffen is. Andere soorten die in de Drogehamstermieden werden gevonden, maar landelijk relatief weinig werden aangetroffen, zijn Moerasspirea (*Filipendula ulmaria*) landelijk 18x, Kleine klaver (*Trifolium dubium*) landelijk 21x en Gewone spurrie (*Spergula arvensis*) landelijk 95x. Gertie Papenburg trof op Tweede Kerstdag nabij Visvliet (Gr.) nog bloeiende exemplaren van Moerasdroogbloem (*Gnaphalium uliginosum*) aan, een soort die landelijk slechts drie keer is ingevoerd.

Bijenorchis

In 2006 ontdekte Hinko Talsma de eerste Friese Bijenorchis (*Ophrys apifera*) in een wegberm in Leeuwarden. Tien jaar later is de soort nog steeds schaars, maar al op meerdere locaties aan te treffen. De Bijenorchis is onder andere aangetroffen in Leeu-

Figuur 1. Dwerggors, Wijnjeterperschar 10 maart 2016 (foto Paul van Eik).

Figuur 2. Bijenorchis in bloei, Piepert (L) 23 juni 2015 (foto Merel Zweemer).

warden (2006, 2007 en 2012), Harlingen (2009), Lauwersoog (2011), Terschelling (2013) en Vlieland (2014, twee locaties). Ondanks de indrukwekkende bloeiwijze kan de Bijenorchis gemakkelijk over het hoofd worden gezien. De plant wordt 20 tot 50 cm hoog en kan het beste worden gezocht in het vroege voorjaar, wanneer de overige vegetatie nog laag staat en er gezocht kan worden naar de rozetten van deze orchidee. De Bijenorchis (figuur 2) komt van oorsprong voor in de kalkgraslanden van Limburg, maar in recente jaren heeft de soort zich erg uitgebreid, vooral naar West-Nederland. De precieze oorzaak van deze uitbreiding is niet bekend. De plant overwintert met het rozet bovengronds, dus mogelijk dat milde winters bijdragen aan de overleving. Daarbij is er in stedelijk gebied, vooral in wegbermen van industrieterreinen, veel kalk in de grond te vinden. Dit zorgt voor de aanwezigheid van een geschikt (kunstmatig) biotoop. De Bijenorchis en ook wel andere orchideesoorten zorgen regelmatig voor conflictsituaties wanneer geschikte bermen worden gemaaid zonder dat er rekening wordt gehouden met de beschermde planten. Dit heeft onder andere in Leeuwarden tot verlies van een groeiplaats geleid.

Nieuwe soorten in Fryslân

In 2015 zijn er weer enkele fraaie ontdekkingen op plantengebied gedaan, waarvan een zelfs een geheel nieuwe soort voor Nederland bleek te zijn! De Purperrode orchis (*Dactylorhiza purpurella*) werd in de zomer van 2015 door Hans Dekker ontdekt op

Schiermonnikoog. De soort groeide in een vochtige duinvallei samen met andere orchideeën zoals de Vleeskleurige orchis (*Dactylorhiza incarnata*), Moeraswespenorchis (*Epipactis palustris*), Grote muggenorchis (*Gymnadenia conopsea*) en Groenknolorchis (*Liparis loeselii*). De Purperrode orchis is een noordelijke soort die voorkomt in de kustzones van het Verenigd Koninkrijk, Zuid-Zweden, Zuid-Noorwegen en Denemarken. De plant staat vermoedelijk al langere tijd op Schiermonnikoog, maar is waarschijnlijk steeds over het hoofd gezien. De planten lijken het meest op een gedrongen en zeer donkerpaarse Rietorchis (*Dactylorhiza praetermissa*). De Purperrode orchis bloeit van midden tot eind juni. Andere bijzondere soorten betroffen de eerste bevestigde vondst van Gifsla (*Lactuca virosa*) op Ameland en een bevestigde vondst voor het Friese vasteland van Vetblad (*Pinguicula vulgaris*). Jan van der Meer en Margriet Kampman ontdekten in Leeuwarden Gevlekte rupsklaver (*Medicago arabica*), de derde vondst voor Fryslân. Ook vonden zij Knolspirea (*Filipendula vulgaris*) langs de Dokkumer Ee. Deze plant komt soms voor als verwilderde tuinplant, maar op deze locatie was een direct verband met tuinen niet aanwezig. De ontdekking van Columbiaanse wolffia (*Wolffia columbiana*) door Hinko Talsma in de Prinsentuin is in de vorige Twirre al besproken.

Zeldzame aardtong Vlieland

Dankzij het aanhoudende milde weer kon er tot laat in het jaar naar paddenstoelen worden gezocht. Vandaar dat Sjoukje Mulder op Tweede Kerstdag 2015 op Vlieland een paddenstoelenronde deed en in de berm van de weg langs de Kroon's Polders een zeer zeldzame soort aardtong aantrof. In eerste instantie dacht ze te maken te hebben met de Olijfgroene aardtong (*Microglossum olivaceum*). Deze soort groeit op de bodem van graslanden in voedselarme duinen. Bij nadere bestudering van de paddenstoelen bleken deze toch iets af te wijken, waardoor er gedacht werd aan een andere aardtongsoort. Na bestudering van de vondst door twee mycologen bleek het te gaan om de zeer zeldzame aardtong *Microglossum rufescens*, een soort die pas een keer eerder in Nederland is aangetroffen (Zutphen) en zelfs nog geen Nederlandse naam heeft. Aardtongen zijn vrij klein en groeien verscholen tussen de vegetatie. Iedereen die op zoek gaat naar deze paddenstoelen zal daarbij ook moeten beschikken over ecologische kennis aangaande hun biotoop. Naar aanleiding van deze vondst zal de Nederlandse Mycologische Vereniging het komende jaar met een vergrote intensiteit naar aardtongen gaan zoeken.

Gestrande zeezoogdieren

Op 31 januari 2016 werd er een dode Gewone dolfijn (*Delphinus delphis*) aangetroffen op de dijk bij Zurich. Het kadaver was zeer vers. Dit bleek onder andere uit het feit dat de ogen nog aanwezig waren. Bij dode dieren worden de zachte delen (waaronder de ogen) doorgaans als eerste opgegeten. Helaas

Figuur 3 (links). Adult vrouwtje Gestreepte dolfin, Ameland 19 januari 2016 (foto Johan Krol).

Figuur 4 (rechts). Gestreepte dolfin kalf, Ameland 19 januari 2016 (foto Johan Krol).

was het kadaver met het getij weggevoerd voordat het dier mee kon worden genomen voor sectie. Op 21 februari spoelde er bij de Stenen Man in Harlingen een niet vers kadaver aan van wat later ook een Gewone dolfin bleek te zijn. Het ging om een ander individu dan de dolfin bij Zurich, wat vastgesteld werd door de verwondingen van beide dieren met elkaar te vergelijken.

Op 19 januari 2016 spoelden er op Ameland twee Gestreepte dolfijnen (*Stenella coeruleoalba*) aan (figuren 3 en 4). Het ging om een moeder en kalf en de kadavers waren erg vers, mogelijk zijn de dieren levend gestrand. Uit sectie is gebleken dat het volwassen vrouwtje een longontsteking had en in de blubber en de blaas werden veel parasieten aangetroffen. Het maagonderzoek toonde aan dat het dier niet recent had gegeten. Het kalf had zowel melkresten als visresten in de maag. De slechte gezondheid van de moeder is er in dit geval oorzaak van geweest dat beide dieren zijn doodgegaan.

Zowel de Gewone dolfin als de Gestreepte dolfin zijn dwaalgasten voor onze kust. Beide soorten leven in de warmere en diepere wateren van de Atlantische Oceaan en de Middellandse Zee. Gewone dolfijnen leven in groepen van 10 tot 500 dieren, maar kunnen samenscholingen vormen tot meer dan 10.000 dieren. Gestreepte dolfijnen vormen groepen van 20 tot 50 dieren, die kunnen uitgroeien tot een omvang van een paar honderd. Beide soorten jagen op kleine vissen en pijlintvissen, maar in tegenstelling tot de Gewone dolfin die slechts tot een diepte van 260 meter kan duiken, kan de Gestreepte dolfin een diepte van 700 meter bereiken. De Gestreepte dolfin is een veel zeldzamere dwaalgast dan de Gewone dolfin, die in het verleden wel eens voor langere tijd voor onze kust is waargenomen.

Exoten in Fryslân

Af en toe duiken er in Fryslân exoten op, zoals de Wasbeer (*Procyon lotor*) en de Wasbeerhond (*Nyctereutes procyonoides*). Hoewel de naamgeving

anders doet vermoeden, zijn deze soorten totaal niet aan elkaar verwant. De Wasbeer komt van oorsprong uit Noord-Amerika en is in de jaren dertig van de twintigste eeuw voor de pelsdierfokkerij ingevoerd in Rusland en Duitsland. Tevens zijn er dieren uitgezet in West-Duitsland voor de jacht en ter "verrijking" van de fauna. Vandaar heeft de Wasbeer zich verspreid over een groot deel van Europa inclusief Nederland. In ons land zijn de dichtheden van deze soort zo laag dat lokaal gevestigde populaties soms gewoon weer uitsterven. Door nieuwe aanwas vanuit Duitsland kunnen weer nieuwe populaties ontstaan. De Wasbeerhond is een roofdier uit de familie van de hondachtigen. Ook deze soort is ontsnapt uit pelsdierfokkerijen uit Rusland en heeft zich van daaruit verspreid door Europa. De Wasbeerhond komt van oorsprong uit Oost-Azië. Wasbeerhonden leven meestal in oude vossen- of dassenhollen. Beide soorten leven in voornamelijk vochtige gebieden en kunnen goed klimmen en zwemmen. Ook het menu is grotendeels hetzelfde: insecten, wormen, vruchten, noten, vis, amfibieën, eieren, vogels, kleine zoogdieren en aas. In december 2015 filmde Harrie Bosma een Wasbeer op een trapcam in de Lindevallei. Een week daarvoor liep er ook al een Wasbeerhond langs zijn camera in hetzelfde gebied. Ook elders in de provincie zijn in 2015 Wasbeerhonden gezien. Deze waarnemingen bevestigen dat deze soorten, hoewel erg incidenteel, toch deel uitmaken van de Friese fauna en een plaatsje in het ecosysteem opvullen.

Een andere exoot die momenteel in Leeuwarden veel bekijks trekt, is een Amerikaanse rode eekhoorn (*Tamiasciurus hudsonicus*) (figuur 5). Dit beestje is een ontsnapt huisdier, hetgeen op social media door de eigenaar is toegegeven. Maar blijkbaar is het niet mogelijk, of zijn er geen pogingen ondernomen, om het dier te vangen. Wel is er een voedersilo opgehangen, waar de eekhoorn dagelijks te vinden is en waar het dier door omwonenden wordt gefotografeerd als 'attractie van de natuur'. Deze eekhoorn is vooral in zomerkleed goed te onderscheiden van onze

Figuur 5. Amerikaanse rode eekhoorn, Leeuwarden 29 februari 2016 (foto Meino Zondervan).

eigen inheemse Rode eekhoorn (*Sciurus vulgaris*) doordat in de zomer een zwarte streep over de zij het kleurverschil tussen lichte en donkere delen accentueert. Ook heeft deze eekhoorn een witte oogring en lichte haartjes aan weerszijden van de staart. Amerikaanse rode eekhoorns worden veel gehouden als huisdier en komen dus ook in onze natuur terecht, wanneer ze ontsnappen of worden losgelaten. Het Nederlandse klimaat en beschikbaar voedsel komt overeen met de situatie in Noord-Amerika, waardoor het diertje zich niet veel hoeft aan te passen om ook in Nederland te kunnen overleven. Of, en zo ja welke gevolgen vestiging van deze soort heeft voor onze Rode eekhoorn is niet bekend. De Amerikaanse rode eekhoorn is weliswaar een stuk kleiner, maar ook een stuk feller. In zijn leefgebied in Noord-Amerika doet deze soort niet onder voor de veel grotere Grijze eekhoorn (*Sciurus carolinensis*).

Otter in Fochteloërveen

Al ruim een jaar leeft er een Otter (*Lutra lutra*) in het Fochteloërveen. Uit de kleur en structuur van de uitwerpselen is af te leiden dat het dier meer eet dan alleen vis; ook kikkers, padden en kevers staan op het menu. Vermoedelijk zit er niet genoeg vis in de vennen van het Fochteloërveen om de Otter tot voedsel te dienen. De Otter in kwestie is een mannetje met een vrij groot territorium. Harrie Bosma treft het dier ongeveer eenmaal per week op zijn trapcam. Uit DNA-onderzoek is tevens gebleken dat dit dier van het gehele Fochteloërveen gebruik maakt, zowel het

Friese deel als het Drentse. Daarnaast wordt hetzelfde dier ook in Oosterwolde en in een deel van de Drentse Aa gezien. Otters kunnen een zeer groot territorium hebben. Op zoek naar een vrouwtje kunnen ze ook grote afstanden afleggen. Een nadeel hiervan is, dat zij daardoor regelmatig wegen over moeten steken. Het risico op een aanrijding is daarbij vrij groot, omdat er niet overal in de provincie (goede) oversteekplaatsen voor wild zijn gemaakt.

Resultaten wintervleermuistellingen 2016

Een verslag van Teddy Dolstra, coördinator vleermuiswintertellingen Fryslân/Groningen. In veertien verschillende objecten verspreid door de provincie hebben tellingen plaatsgevonden naar overwinterende vleermuizen. Er is sprake van een gemiddelde toename ten opzichte van voorgaande jaren van circa 20% voor alle objecten samen. Per object is er sprake van soms grote verschillen ten opzichte van eerdere jaren. Deels hebben weersinvloeden hun effecten op wat is waargenomen, maar soms ook het beheer van en rond objecten. In Oranjewoud werden bijvoorbeeld gemiddeld minder overwintelaars geteld. De afname is waarschijnlijk te wijten aan het zachte winterweer. 'Gewone' soorten, zoals Watervleermuis (*Myotis daubentoni*) en Baardvleermuis (*Myotis mystacinus*) waren in iets lagere aantallen aanwezig, maar vooral Gewone grootvleermuis (*Plecotus auritus*) en in iets mindere mate Franjestaart (*Myotis nattereri*) waren er beduidend minder. Ook op andere plaatsen waar normaal gesproken vooral Gewone

Figuur 6. Close-up van de kop van de Congeraal, Moddergat 12 februari 2016 (foto Henri Zomer).

grootoorvleermuizen hangen, was de soort veelal afwezig. In de ijskelder van de Fogelsanghstate te Veenklooster werd in 2015 voor het eerst een overwinterende Franjestaart aangetroffen en dit jaar werd de soort opnieuw vastgesteld. In de Bonifatiuskapel te Dokkum hangen infopanelen in de galerij die het winterverblijf van diverse vleermuizen vormen. In eerste instantie werden ze allemaal als Ruige dwergvleermuizen (*Pipistrellus nathusii*) gedetermineerd, maar inmiddels blijkt dat er ook Gewone dwergvleermuizen (*Pipistrellus pipistrellus*)

Figuur 7. Paardenbijter, Zwarte Haan 28 oktober 2005 (foto Peter de Boer).

tussen zitten. Bij de meest recente telling is er mogelijk een derde soort dwergvleermuis aangetroffen. Er lijken aanwijzingen te zijn voor de aanwezigheid van de Kleine dwergvleermuis (*Pipistrellus pygmaeus*). Dit zou de elfde vleermuissoort voor Fryslân zijn! Er vindt nog enig onderzoek plaats; de conclusie zal binnenkort op de Facebookpagina van Zoogdierwerkgroep Friesland worden vermeld. In totaal zijn tijdens de vleermuiswintertellingen in Fryslân zeven van de tien bekende soorten vleermuizen aangetroffen. Dit betrof de Meervleermuis (*Myotis dasycneme*), Watervleermuis, Baardvleermuis, Franjestaart, Gewone grootoorvleermuis, Gewone dwergvleermuis en de Ruige dwergvleermuis.

Congeraal in de Waddenzee

Op 12 februari 2016 deden Henri Zomer en zijn vriendin een bijzondere ontdekking. Op de dijk bij Moddergat vonden zij een grote, dode vis (figuur 6). Zij konden de vis niet meteen determineren, maar na contact te hebben gehad met zowel de Zeehondencreche in Pieterburen als Naturalis in Leiden, werd duidelijk om welke soort het ging. Het betrof een Congeraal (*Conger conger*) van 173,5 cm lang en op het breedste punt 50,5 cm in omtrek. De waarnemers concludeerden op basis van de sporen op de dijk dat de Congeraal zich vermoedelijk zelf over de modderige kwelder heeft voortbewogen en op het asfalt is gestorven. Congeralen leven in tegenstelling tot Palingen (*Anguilla anguilla*) alleen in zout water. Ze kunnen tot drie meter lang worden. Deze vissoort leeft vooral aan rotsige kusten, al zijn ook wrakken in trek, omdat ze zich daar goed kunnen verschuilen. Ze komen voor langs de kusten van de oostelijke Atlantische Oceaan en de Noord- en Oostzee. Soms worden ze ook langs de Nederlandse kust gevonden. Normaal gesproken leven ze in water dat niet dieper is dan 500 meter, maar paaieren ze op een diepte van 3000-4000 meter. Dit zou de 17de vondst sinds 1995 in Nederland zijn.

Libellen

Op 13 november 2015 trof Peter de Boer bij Zwarte Haan vlak achter de zeedijk nog drie zeer actieve soorten libellen aan. Op een beschut en zonnig plekje waren een tiental Bruinrode heidelibellen (*Sympetrum striolatum*) en enkele Steenrode heidelibellen (*Sympetrum vulgatum*) aan het jagen en zonnen. Een mannetje Paardenbijter (*Aeshna mixta*) (figuur 7) was actief op de kleinere rode libellen aan het jagen. Dit is een van de noordelijkste locaties van het Friese vasteland waar deze libel gezien is en voor zover bekend is de Paardenbijter nog nooit zo laat in het seizoen in Fryslân aangetroffen.

Merel Zweemer
De Boorne 15
8939 BS Leeuwarden
mzweemer@googlemail.com